

*ezguchi bir falokat yuki bo'lg'aning kabi, ustingga chiqqanlarning borliqlarini yondirg'uchi bir olov tepasidirsan!*

Toju taxtni deb qanchadan-qancha fozillarning qo'llari kesilganiga, adiblarning qalamlari «o'choq supurgusi»ga aylanganiga, otaning farzandini, farzandning otasini qatl ettirganiga, do'stlarning yuz ko'rmas dushman bo'lib ketiganiga tarix o'zining qonli bag'ridan sahifa ajratgan. «Dalaning erkini, shaharning tinchini, erlarning g'ayratini, xotunlarning ismatini» toptagan ham taxt.

Dunyoning bevafo, o'tkinchi, shafqatsiz va aldamchiligi haqidagi achchiq haqiqatlar qalandarlar tilidan ham xalqona uslubda bayon etiladi:

*Dunyo, dunyo, sen dunyo-e,*

*Kimga vafo qilarsan, ey!*

*Dunyo, dunyo, sen dunyo-e,*

*Dunyo, ko'b tez yurarsan!*

*Dunyo, dunyo...*

Bu kabi xulosalar, aslida, butun asar syujeti bo'ylab sochib yuborilgan. Unda uchragan har bir nutq, har bir detal o'ziga xos ramziy ishoralar qilib turadi. Shu sababdan ham, «Abulfayzxon» asrdan-asrga o'ta oldi va o'zbek dramaturgiyasining asl namunasi bo'lib qolaveradi.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Fitrat A. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1995. – 432 b.
2. Saidov A. “Fitrat dramaturgiyasi va tarixiylik”. – O'zbek tili va adabiyoti, 2006, №2. – B. 45–52.
3. Qodirova G. “Milliy dramaturgiyada fojia janri”. – Adabiyot nazariyasi, 2012. – B. 114–121.

### **QARAMLIK IZTIROBI: MUHOJIR JADIDLAR ADABIYOTIDA TURKISTON (“YOSH TURKISTON” JURNALI MISOLIDA)**

***Muslimbek ALIJONOV,***

*Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya  
universiteti katta o'qituvchisi, tarix  
fanlari bo'yicha falsafa doktori, (PhD).  
Email: [muslimbek.alijonov.1994@mail.ru](mailto:muslimbek.alijonov.1994@mail.ru)*

### **Annotatsiya**

XIX asr oxirida yuzaga chiqqan jadid taraqqiyparvarlarining ijtimoiy-siyosiy g'oyalari XX asrning boshlariga kelib amaliy harakatga aylana oldi. Garchi jadid taraqqiyparvarlari bu kurashda jismoniy jihatdan mag'lubiyatga uchragan bo'lsalar-da, biroq ma'naviy nuqtai nazardan g'olib bo'lgan holda, keyingi davr avlodlarining qalbida ozodlikka intilish, yosh avlodda yorqin kelajakka ishonch tuyg'ularni shakllantirishda o'zlaridan chuqur iz qoldirdilar. 1929-1939-yillarda bolsheviklarning zulmi va istibdodi natijasida ona vatanini tark etishga majbur bo'lgan turkistonlik ziyolilar tomonidan Fransiyaning poytaxti Parij shahrida nashr etilgan "Yosh Turkiston" jurnali ham shubhasiz jadidchilik harakatining hosilasi edi. Ushbu maqolada "Yosh Turkiston" jurnalida chop etilgan she'rlar orqali Turkiston ziyolilarining ozodlik yo'lidagi xorijda turib olib borgan adabiy kurashi tahlil etilgan.

**Kalit so'zlar:** "Yosh Turkiston" jurnali, muhojir ziyolilar, Mustafó Cho'qay, Abdulvahob O'qtoy, Abdurauf Fitrat, Cho'lpon, Mag'jon Jumaboy, Toyloq Ahmad, Ahmad Hokiý, Abu Nasr Hoji, N. Yo'lchi, Munavvarqori Abdurashidxonov.

### **Annotation**

The socio-political ideas of the Jadid reformers, which emerged in the late 19th century, transformed into practical action by the early 20th century. Although the Jadid reformers suffered physical defeat in this struggle, from a spiritual standpoint, they triumphed by leaving a profound legacy that instilled a desire for freedom and a belief in a bright future in the hearts of future generations. One of the manifestations of the Jadid movement was the journal "Yosh Turkiston" ("Young Turkestan"), published in Paris, France, between 1929 and 1939 by Turkestani intellectuals who were forced into exile due to Bolshevik oppression and tyranny. This article analyzes the literary struggle of Turkestani intellectuals for independence through the poems published in "Yosh Turkiston", written while in exile.

**Keywords:** "Yosh Turkiston" journal, immigrant intellectuals, Mustafa Chokay, Abdulvahob Oqtay, Abdurauf Fitrat, Cholpon, Magjon Jumabay, Toyloq Ahmad, Ahmad Hokiý, Abu Nasr Hoji, N. Yo'lchi, Munavvarqori Abdurashidkhanov.

### **Аннотация**

Социально-политические идеи джадидов-просветителей, возникшие в конце XIX века, к началу XX века превратились в практическое движение. Хотя джадиды потерпели физическое поражение в этой борьбе, с духовной точки зрения они одержали победу, оставив глубокий след в сердцах будущих поколений, пробудив в них стремление к свободе и веру в светлое

будущее. Журнал «Ёш Туркистон» («Молодой Туркестан»), издававшийся в Париже (Франция) в 1929–1939 годах туркестанскими интеллектуалами, вынужденными покинуть Родину из-за большевистского гнёта и репрессий, безусловно, является продуктом джадидского движения. В данной статье анализируется литературная борьба туркестанских интеллектуалов за независимость на страницах журнала «Ёш Туркистон», выраженная в форме поэтических произведений, написанных в эмиграции.

**Ключевые слова:** журнал «Ёш Туркистон», интеллектуалы-эмигранты, Мустафа Чокай, Абдулвахоб Октой, Абдурауф Фитрат, Чулпон, Маджит Джумабай, Тойлоқ Ахмад, Ахмад Хокий, Абу Наср Ходжи, Н. Йўлчи, Мунавварқори Абдурашидханов.

“Yosh Turkiston” jurnali 1929-1939-yillar orasida Parij va Berlin shaharlarida nashr etilgan bo‘lib, uning ilk soni 1929-yilning dekabr oyida chop etilgan. Ushbu jurnalning maqsadi Mustafó Cho‘qay tomonidan yozilgan “Bizning yo‘l” nomli ilk maqolada aniq va lo‘nda shaklda keltirilgan. Turkiston Muxtoriyatining sobiq bosh vaziri bo‘lmish Mustafó Cho‘qay jurnalning maqsadini ochiqlab: “Yangidan chiqq boshlag‘on har bir siyosiy majmua va gazetaning o‘quvchilariga o‘z siyosiy g‘oya, yo‘li ham maqsadini tanitib ketish odati bordir. Qonun holiga kirib qolg‘on bu odatga biz ham iyaramiz (ergashamiz – M.Alijonov). Yo‘limizni anglatish uchun uzun izohlarga ehtiyoj yo‘q. Yo‘limiz va maqsadimiz: “Biz Turkiston istiqlolchilari elimizning erki va yurtimiz Turkistonning qurtulishi uchun kurashamiz” jumlasida xulosa etila biladir. Turkistonliklarga bundan boshqa yo‘l yo‘q, bo‘la olmas va bo‘lmasin” deb yozdi [1,3]. Haqiqatdan ham, o‘n yil mobaynida “Yosh Turkiston” jurnali muhojir turkistonliklarga siyosiy hayotini davom ettirish yo‘lida xizmat qildi.

O‘z navbatida ushbu jurnal sahifalarida chop etilgan, Turkistonning erki va hurriyati kuylangan she‘rlar bugungi kun o‘quvchisini ham befarq qoldirmaydi.

Jurnalning turli sonlarida Abdurauf Fitrat [2,35-36], Cho‘lpon [3,32-33], Mag‘jon Jumaboy [4,29-32], Elbek [5,30-31], Sayyid Ali [6,30] kabi Turkiston jadidlari tomonidan yozilgan she‘rlar bilan birga, sovet hokimiyatining qatag‘on siyosati natijasida vatanni tark etib, butun umr xorijda yashab o‘tgan millat ziyolilari – Abdulvahob O‘qtoy, Toyloq Ahmad, Ahmad Hoki, Abu Nasr Hoji, N.Yo‘lchi kabilarning mustamlaka holatiga tushib qolgan Turkistonning og‘ir ahvolidan kuyinib yozgan she‘rlari ham chop etilgan. Bu borada ayniqsa Munavvarqorining shogirdi Abdulvahob O‘qtoy (1904-1962) ancha faollik ko‘rsatgan.

Abdulvahob O'qtoy 1904-yilning 10-fevralida Toshkentda tug'ilgan. Otasi toshkentlik savdogar Is'hoqbek, onasi esa Obidaxonimdir. Is'hoqbek va Obidaxonim o'n bir farzandning ota-onasi edi.

Abdulvahob ilk ta'limni ota-onasidan oladi. Shundan so'ng u ta'limni Munavvarqorining jadid maktabida davom ettirdi. Toshkentdagi bu maktabning ta'limi olti yil davom etdi. O'qtoy 1916-yilda ushbu maktabni tugatdi. Vali Qayumxon o'zining "Professor O'qtoyni eslab" nomli maqolasida "U tahsilini jadidlar tomonidan tashkil qilingan maktabda da'vom ettirdi va bu maktabni 1916-yilda tamomlab o'z bilimini yanada oshirish maqsadida 1917-yilda Bakuga safar qildi" deb yozadi.

Abdulvahob O'qtoy 1922-yilda Berlinga kelib tahsil olishga kirishdi. Abdulvahob O'qtoy 1929-yil 20-iyunda Geydelberg universitetining tibbiyot fakultetini tamomlab, Darmshtadt kasalxonasining jarrohlik bo'limida birinchi tibbiy amaliyotini boshladi. Ushbu amaliyot 1929-yil 31-dekabrgacha davom etib va nihoyat shu yili Abdulvahob O'qtoy doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan holda tibbiyot fanlari doktori unvoniga ega bo'ldi. Biroq, Sovet hukumati tomonidan Turkistonga qaytgan talabalarning qatag'on etilishi aniq bo'lgach u xorijda qolib vatan hurriyati y'lida kurash olib borishga qaror qildi.

Abdulvahob O'qtoy Berlin va Istanbulda tibbiyot bilan shug'ullanishdan tashqari xorijda turib Turkistonning erki va ozodligi yo'lida ham faol harakatlarni amalga oshirgan. Jumladan, u o'zining "Yangi Turkiston", "Yosh Turkiston" jurnallarida chop etilgan maqolalarida Turkistonning erku-ozodligini kuyladi, mustamlakachi hukumatga qarshi bor qahru g'azabini matbuot orqali sochdi.

Abdulvahob O'qtoy tomonidan "Yosh Turkiston" jurnalida "Surgun qilingan o'rtog'imdan", "Surgun qilingan o'rtog'imga", "Ona faryodi", "Shahidlarimizga", "Bayrog'im", "O'lmasoyg'a", "Yigitlar" nomli she'rlar yozilib chop etilgan. Abdulvahob O'qtoy ushbu she'rlarini "Itlar" taxallusi ostida e'lon qilgan.

Abdulvahob O'qtoyning "Surgun qilingan o'rtog'imdan" va "Surgun qilingan o'rtog'imga" she'rlari mohiyatan o'zaro maktublashuv holatiga o'xshash shaklda yozilgan. Xususan muallif "Surgun qilingan o'rtog'imdan" she'rida qatag'on etilib, nohaqda uzoq Sibir cho'liga surgun qilingan mahbuslarning ayancli holatini tasvirlaydi:

*Kafanga o'ralg'on Sibirya cho'lida:  
Kishanlar, zanjirlar qo'l-oyog'imizda,  
Tepki, ot tuyog'i doim boshimizda,  
Hamda qonli qamchin achchiq izg'irinlar!  
Tuganmak bilmagan bu qiynov yo'lda:  
Gala-gala quzg'un tevaragamizda,*

*Yig' ilmoqda qorlar bosqon izimizda,  
Suyakimizningda erlar bu qoralar!*

Abdulahob O'qtoy "Surgun qilingan o'rtog'imga" she'rida yuqoridagi "she'riy maktub"ga javoban qahraton Sibir cho'lida yurt va vatan uchun aziz jonlarini fido qilgan yigitlar unutilmasligini, ularning intiqomi albatta bir kun kelib olinajagini bildiradi.

*Kafanga o'ralg'on u Sibirya cho'li  
Xalqimizning emas, rusning o'lim yo'li!  
Qo'l-oyog'ingizning kishanin zanjiri  
Bilmay chegara bo'lur yurtimizga!  
Erk kurashimizning engilmas erlari!  
Yashaymiz olmoqqa, intiqomingizni,  
To'fon ham ko'molmas bosqon izingizni!  
Shahidlar maqbari bu iymonimizda [7,42].*

Abdulahob O'qtoyning "Ona faryodi" she'ri ham yuqorida keltirilgan misralardagi kabi og'ir hissiyotni bizga taqdim etadi. Muallif she'rida Turkistonning ozodligi uchun kurashib shahid etilgan farzandi uchun qasos o'tida yonayotgan onaning faryodini tasvirlagan. Muallif vatani uchun aziz jonini fido etgan o'g'lonni onasi tilida arslon deb ulug'lab, bunday yigitlarning shajarasi pok, o'zlari jasur ekanliklarini ta'kidlaydi:

*Amali muqaddas shahid, sevgili ekan bolam,  
U tog'larni o'purg'uvsi qichqirg'on ko'z-yoshlarim.  
Yashatmoqda meni yolg'iz intiqoming arslonim,  
Yurak dog'ining shifosi yana intiqom bolam.*

Abdulahob O'qtoy ushbu she'rida yana bir muhim nuqtaga ishora qilib ketgan. Bilamizki, dastlab Chor imperiyasi so'ngra bolsheviklar hokimiyatiga qarshi Turkistonda milliy ozodlik kurashlari bo'lib o'tgan. Bu kurashlarda kuchlar nisbati teng bo'lmaganligi bois, olib borilgan janglarda turkistonliklar engilgan. Biroq keyinchalik ba'zi bir sovet tarixchilari stixiyali tarzda, oxirini o'ylamasdan turkistonliklar kurash olib bordilar, deb yozdilar. Muallif ushbu she'rida ana shu asossiz da'voga qarshi o'zining munosabatini bildirgan:

*Shon-sharafsizlikdur, chidab turmak nomard zulmiga,  
Isyon qilaman o'z haqqim uchun tangri amriga,  
Ular aytsa-da "Devona qarshi keldi Allohga",  
Bu erda yutmak istasa "Osiy bu" deb xudoga [8,29].*

Abdulahob O'qtoyning "Yigitlar" she'ri ham o'zining jangavor ruhga ega ekanligi bilan alohida ajralib turadi. Muallif ushbu she'rida Turkistonni rus bosqinchilaridan qutqarish uchun yigitlarga murojaat qilib, ularni "saman otga

minishga”, “beshotar qurolni qo‘lga” olishga, “qilichlarni qindan sug‘urishga”, urf-odat va qadriyatlarimizni toptagan bosqinchilarni yurtidan butunlay quvishga da’vat etadi:

*Beshotaringni o‘qla to‘ldirib,  
Bayzo qilichini qindan chiqarib,  
Saman otingni safda o‘ynatib,  
U istiqlolni qutqar yigitlar!*

Abdulvahob she’rda Temur shaxsiyatiga murojaat qilib, Turkiston yigitlarining har biri vatanni ozod etishlik uchun Amir Temurga aylanishi shartligini, yurt ozod bo‘lib, millatning Iydi bayrami bo‘lajagini, shundagina yana qaytadan vatan bayrog‘i hirpirajagini ta’kidlaydi:

*Menlik karnayi chalindi yurtning,  
Arafasidur bu, iydi millatning.  
Hirpirag‘usi bayrog‘i yurtning  
Otni qamchila Temur yigitlar!*

Muallif she’rda Turkistonni mustamlaka qilishda millat ichidagi xoinlarni ham ko‘zdan qochirmagan. Jumladan u, yurt taqdirini o‘ylamasdan amal va poraga sotilgan chirkin va xointabiat, hamda mustamlakachi millat bilan hamkorlik qilgan shaxslarni ham yo‘q qilish lozimligini uqtiradi:

*Kursi, chirvong‘a jon otqonlarni,  
Rusla birlashib qon emganlarni,  
U nomusfurush otasizlarni  
Kesib parchalada gar yigitlar! [9, 35,36].*

Shu bilan birga Abu Nasr Hoji tomonidan e’lon qilingan “Munavvarqori” va “Millat shahidi Munavvarqori ruhina” nomli she’rlar ham diqqatga sazovor she’rlardandir.

Ma’lumki Munavvarqori Turkiston jadidchilik harakatining Mahmudxo‘ja Behbudiydan keyingi lider vakili hisoblangan. Biroq, 1931-yilda Munavvarqori Abdurashidxonovning qatl etilishi muhojir ziyolilarning cheksiz g‘am-g‘ussaga botishiga, qalblarida sovet hokimiyatiga nisbatan cheksiz nafrat uyg‘onoshiga sabab bo‘ldi. Buni o‘z vaqtida Mustafo Cho‘qay: “Qadarning og‘ir zarbalarig‘a biz anchag‘ina sovuqqonliq ila chidashqa o‘rganishib qolg‘on edik. Vatanimiz qizil jallodlarining qonli diktaturasi ostida... Turkistonda bu kun, Moskov diktaturasina qurbon tushgan bir yo bir necha yaqini uchun qalbida, ruhida motam tutmag‘on bir oila yo‘qdir. Asablar ham hissizlashib qolg‘on va umumiy milliy fojiamizning so‘ngsiz teranligi ichinda, hatto eng yaqin odamlarimizning-da ziyosi sezilmay o‘tib ketaturg‘on bo‘lib qolg‘on edi. Faqat, ba’zi ziyolilarda bordirki, bundan og‘ir fojialar ichinda-da insonning yuragini olovlantirib dahshatli yaralar ochadir...



Inson bu ziyolilar haqida xabar olg'oni zamon asablar yangidan avvalgi hassosligini kesib ketadir va butun fojialarni yangidan yashamoqqa boshlaydir... Mana shunday holni biz hozir yashab turibmiz. Xususiyl muxbirlmiz uzoq Hindistondan bizga Munavvarqorining Sovet hukumati tomonidan otib o'ldirilganligi haqida qisqacha bir xabar yo'llamishdir. Bu xabar bizga dekabr oyining boshlarida kelib etushgan esa-da, shoyad to'g'ri chiqmas deb ko'nglimizda saqladig'imiz umid ila qo'shimcha ma'lumot kutib turg'on edik. Biz Sovet hukumatining umuman milliy ruhga, xususan turkchilikka qarshi ko'rinishda hech bir jinoyatdan tortinmayoturg'onlig'ini juda yaxshi bilamiz. Buningla barobar biz Munavvardan xayolanda ayrila olmadik. Faqat, birinchi xabarni tasdiqlayturg'on ikkinchi bir maktub ham etib keldi... Munavvarqori Sovet hukumati tomonidan qatl etilgan" [10,2-3], deb yozgan edi.

Abu Nasr Hojining she'rida ham Munavvarqorining sovet hokimiyati tomonidan o'ldirilishi millat uchun juda katta yo'qotish sifatida e'tirof etilib, Turkiston yigitlari bu ulug' shaxsning qatl etilishini hech qachon unutmasliklari lozimligini, chunki bir kun kelib o'ch olish shartligini ta'kidladyi. Shuningdek, muallif Munavvarqorini aynan Sovet hokimiyatining qatag'on mashinasi – GPU (Главное политическое управление (Bosh siyosiy boshqarma) tomonidan yo'q qilinganligi urg'ulangan:

*Bu tarixni zabt et, unutma yigit*

*O'ch olmoqqa bir kun sharofat uchun.*

*GPUning qaydinda maslak bilan*

*Munavvar shahid bo'ldi millat uchun [11,12].*

Xulosa o'rnida aytganda, xorijdagi turkistonlik muhojir ziyolilarning she'riyl merosi, xususan "Yosh Turkiston" jurnali sahifalarida chop etilgan adabiy asarlar, nafaqat mustamlakachilikka qarshi kurashning badiiy ifodasi, balki Turkiston xalqining ozodlik, erkinlik va milliy uyg'onish sari intilishining ruhiyl ramzi ham hisoblanadi. Yuqoridagi she'rlar vositasida mualliflar o'z davrining – bir tomondan daxshatli, ikkinchi tomondan og'riqli haqiqatlarini badiiy yo'sinda ifoda etish orqali millatni Turkistonni ozod etishga ruhlantirish vazifasini amalga oshirishni ko'zlagan edilar.

### **Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Mustafu Cho'qay. Bizning yo'l // "Yosh Turkiston" jurnali. 1929-yil dekabr, № 1. – B. 3.
2. Fitrat. Mirrix yulduziga // "Yosh Turkiston" jurnali. 1930-yil dekabr, № 7-8 – B. 35-36.
3. Cho'lpon. Yaproqlar // "Yosh Turkiston" jurnali. 1929-yil dekabr, № 1. – B. 32-33

4. Mag'jon Jumaboy. Turkiston // "Yosh Turkiston" jurnali. 1929-yil dekabr, № 1. – B. 29-32.
5. Elbek. Tilak yo'lida // "Yosh Turkiston" jurnali. 1931-yil iyun, № 19. – B. 30-31.
6. Sayyid Ali. To'lqun // "Yosh Turkiston" jurnali. 1931-yil yanvar, № 14. – B. 30.
7. Iltar (Abdulahob O'qtoy) "Yosh Turkiston" jurnali. 1930-yil aprel-may, № 5-6. – B. 42.
8. Abdulvahob O'qtoy Ona faryodi // "Yosh Turkiston" jurnali. 1931-yil yanvar, № 14. – B. 29.
9. Do'qtur Iltar (Abdulahob O'qtoy). Yigitlar // "Yosh Turkiston". 1933-yil fevral. – №. 39. – B. 35-36.
- 10) Mustafo Cho'qay. Munavvarqori // "Yosh Turkiston". 1934-yil yanvar. – №. 50. – B. 2-3.
- 11) Abu Nasr Hoji. Millat shahidi Munavvarqori ruhina // "Yosh Turkiston". 1934-yil iyul. – №. 55. – B.

## SADRIDDIN AYNIYNING "SUDXO'RNING O'LIMI" ASARIDA MA'NAVIY TANAZZUL VA UNING LINGVISTIK TAHLILI

*Mardanova Mohira Davron qizi,*

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti, o'qituvchi*

*+998912385857*

[mardanovamohira02@gmail.com](mailto:mardanovamohira02@gmail.com)

### Annotatsiya

Sadriddin Ayniyning "Sudxo'ring o'limi" asarida ma'naviy tanazzulning lingvistik ifodasi, stilistik vositalar yordamida tasvirlanadi. Asarda, odamlarning axloqiy qadriyatlarining buzilishi, ichki kechinmalari va ijtimoiy tizimdagi notinchliklar til orqali yoritilgan. Stilistik vositalar — masalan, repetitsiya, metafora, antiteza, ironik ifodalar va boshqalar — asar muallifiga qahramonlarning ichki holati, muhit bilan aloqalari va ma'naviy izdan chiqishlarini o'quvchiga etkazishda muhim rol o'ynaydi.

**Kalit so'zlar:** Sadriddin Ayniy, ma'naviy tanazzul, stilistik vositalar, repetitsiya, metafora, ironik ifodalar, ijtimoiy tanazzul, axloqiy qadriyatlar, lingvistik tahlil.

### Аннотация

В произведении Садриддина Айни «Смерть ростовщика» с помощью стилистических средств изображено языковое выражение духовного упадка. В произведении подчеркивается нарушение моральных ценностей людей, их внутреннего опыта и потрясения в социальной системе посредством языка. Стилистические приемы, такие как повтор, метафора, антитеза, иронические выражения и другие, играют важную роль, помогая автору донести до